

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧА, ЗДОБУВАЧА ОСВІТИ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ТА СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Самойлова І. В., Дегтярьова О. Б., Негуторова Ю. С.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку вищої освіти в Україні характеризується активним впровадженням принципів інклюзивності, що відповідає як національним освітнім пріоритетам, так і міжнародним зобов'язанням держави у сфері забезпечення рівного доступу до освіти¹. Інклюзивна освіта у закладах вищої освіти (ЗВО) передбачає створення умов для повноцінного навчання, розвитку та соціалізації здобувачів освіти з особливими освітніми потребами (ООП), що, у свою чергу, актуалізує проблему ефективної взаємодії між основними суб'єктами освітнього процесу.

У цьому контексті особливого значення набуває тристороння взаємодія «викладач – здобувач освіти з особливими освітніми потребами – соціальний працівник», яка виступає не лише умовою успішної реалізації інклюзивного навчання, але й важливим чинником забезпечення психологічного комфорту, професійного благополуччя педагогічних працівників та якості освітніх послуг. Як зазначають сучасні українські дослідники, ефективна організація міжпрофесійної взаємодії у системі інклюзивної освіти сприяє зниженню рівня професійного стресу, попередженню емоційного вигорання та підвищенню результативності освітнього процесу.

Нормативно-правовою основою впровадження інклюзивного навчання у закладах вищої освіти є Закон України «Про освіту», Закон України «Про вищу освіту», а також низка підзаконних актів, що регламентують організацію освітнього процесу для осіб з особливими

---

¹ Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. С. 7–10.

освітніми потребами². Зокрема, у зазначених документах підкреслюється необхідність забезпечення індивідуального підходу до здобувачів освіти, створення безбар'єрного освітнього середовища та залучення фахівців соціальної сфери до супроводу освітнього процесу³.

Водночас, попри наявність нормативної бази та зростання кількості інклюзивних практик у вищій школі, проблема ефективної взаємодії між учасниками освітнього процесу залишається недостатньо розробленою. Складність полягає у різноспрямованості професійних функцій викладача та соціального працівника, необхідності врахування індивідуальних особливостей здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, а також недостатньому рівні підготовки педагогічних працівників до роботи в умовах інклюзивного навчання.

Наукові дослідження у сфері інклюзивної освіти в Україні представлені працями таких учених, як В. Бондар, С. Миронова, А. Колупаєва, О. Таранченко, І. Дмитрієва та ін., у яких розкрито теоретичні засади інклюзії, особливості організації освітнього процесу та питання психолого-педагогічного супроводу осіб з ООП⁴. Разом з тим, питання саме тристоронньої співпраці у системі вищої освіти потребує подальшого ґрунтовного аналізу.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та аналіз соціально-психологічних і педагогічних аспектів взаємодії викладача, здобувача освіти з особливими освітніми потребами та соціального працівника у системі вищої освіти.

Для досягнення поставленої мети нами визначено такі завдання:

- проаналізувати теоретичні засади взаємодії суб'єктів інклюзивного освітнього процесу;
- визначити соціально-психологічні механізми взаємодії у системі вищої освіти;
- охарактеризувати педагогічні умови ефективної взаємодії;

---

² Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>

Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>

³ Прохоренко Л. І. Інклюзивність та безбар'єрність освітнього простору: діти з особливими освітніми потребами // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2024. 2(25). С. 205–208. DOI: 10.33189/epsn.v2i25.265.

⁴ Колупаєва А. А., Білозерська І. О. Інклюзивна освіта: теоретико-методичні підходи // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2010. Вип. 1. С. 153–157.

– окреслити практичні підходи до оптимізації міжпрофесійної співпраці.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури, узагальнення педагогічного досвіду, систематизація теоретичних підходів, порівняльний аналіз.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю наукового осмислення та вдосконалення механізмів взаємодії всіх учасників інклюзивного освітнього процесу у ЗВО як надважливої умови забезпечення якості освіти та професійного здоров'я педагогічних працівників.

1. Теоретичні засади взаємодії суб'єктів інклюзивного освітнього процесу у закладах вищої освіти

Інклюзивна освіта у закладах вищої освіти є складною соціально-педагогічною системою, що передбачає взаємодію різних суб'єктів освітнього процесу, кожен з яких здійснює специфічні функції⁵. У науковій літературі взаємодія розглядається як процес взаємного впливу учасників діяльності, що забезпечує досягнення спільної мети, координацію дій та формування цілісного освітнього середовища.

У контексті інклюзивного навчання взаємодія набуває особливого значення, оскільки передбачає не лише передачу знань, а й створення умов для розвитку особистості здобувача освіти з особливими освітніми потребами, його соціалізації, психологічного комфорту та інтеграції у студентське середовище. Як зазначає А. Колупасва, інклюзивна освіта базується на принципах рівності, доступності, недискримінації та врахування індивідуальних освітніх потреб кожного здобувача освіти⁶. Запровадження інклюзивного навчання, побудованого на особистісно орієнтованій моделі, забезпечує можливість отримання якісної освіти для осіб усіх категорій, незалежно від порушень чи відмінностей, на всіх рівнях і у всіх складових освітньої системи.

Ключовими суб'єктами взаємодії у системі вищої освіти є викладач, здобувач освіти з особливими освітніми потребами та соціальний працівник (або фахівець соціальної сфери). Кожен із них виконує визначену роль, яка обумовлює специфіку їхньої взаємодії.

Викладач у системі інклюзивної освіти виступає не лише джерелом знань, а й є дієвим організатором освітнього процесу, фасилітатором навчання, координатором взаємодії та суб'єктом психолого-

---

⁵ Колупасва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. С. 7–12.

⁶ Там само. С. 17–20.

педагогічної підтримки⁷. Його діяльність спрямована на адаптацію навчального матеріалу, використання індивідуалізованих підходів, створення безпечного та підтримувального освітнього середовища.

Здобувач освіти з особливими освітніми потребами є активним учасником освітнього процесу, який має право на індивідуальний підхід, спеціальні умови навчання та соціальну підтримку⁸. Водночас, ефективність його навчальної діяльності значною мірою залежить від якості організації взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу, рівня сформованості комунікативних навичок та психологічної готовності до навчання у вищій школі.

Соціальний працівник (або соціальний педагог) у системі вищої освіти виконує функції соціально-психологічного супроводу, сприяє адаптації здобувачів освіти з ООП, забезпечує взаємозв'язок між усіма учасниками освітнього процесу, а також координує надання необхідних соціальних послуг⁹. За визначенням С. Миронової, соціально-педагогічний супровід є системою заходів, спрямованих на створення умов для повноцінного розвитку та соціалізації особистості.

Взаємодія між зазначеними суб'єктами має міжпрофесійний характер і ґрунтується на принципах партнерства, довіри, взаємоповаги та відповідальності. У сучасних дослідженнях підкреслюється, що ефективна міжпрофесійна взаємодія є ключовою умовою успішної реалізації інклюзивної освіти, оскільки дозволяє інтегрувати педагогічні, психологічні та соціальні ресурси для здобутку спільної мети¹⁰.

Важливим теоретичним аспектом є розгляд моделей взаємодії у системі інклюзивної освіти. Серед найбільш поширених моделей виділяють:

- кооперативну модель, що передбачає спільне планування та реалізацію освітнього процесу;
- координаційну модель, у якій кожен фахівець виконує свої функції, але дії узгоджуються між собою;

---

⁷ Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. С. 18–22.

⁸ Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>

⁹ Прохоренко Л. І. Інклюзивність та безбар'єрність освітнього простору: діти з особливими освітніми потребами // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2024. 2(25). С. 212–213. DOI: 10.33189/epsn.v2i25.265.

¹⁰ Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. С. 14–16.

– інтегровану модель, яка характеризується високим рівнем взаємопроникнення функцій та спільним зобов'язанням за результат.

У контексті вищої освіти найбільш ефективною вважається інтегрована модель взаємодії, оскільки вона забезпечує цілісний підхід до супроводу здобувача освіти з ООП та сприяє підвищенню якості освітнього процесу.

Окремої уваги потребує проблема готовності викладачів до взаємодії в умовах інклюзивного навчання. Дослідження показують, що недостатній рівень сформованості інклюзивної компетентності, відсутність досвіду роботи з особами з ООП та низький рівень методичного забезпечення можуть негативно впливати на ефективність взаємодії.

Отже, результати теоретичного аналізу засвідчують, що взаємодія викладача, здобувача освіти з особливими освітніми потребами та соціального працівника становить складний, багаторівневий процес, який вимагає застосування системного підходу, належного наукового обґрунтування та подальшого практичного вдосконалення

2. Соціально-психологічні механізми взаємодії учасників інклюзивного освітнього процесу у ЗВО

Ефективність взаємодії між викладачем, здобувачем освіти з особливими освітніми потребами та соціальним працівником значною мірою визначається соціально-психологічними механізмами, що лежать в основі цього процесу. У науковій літературі під соціально-психологічними механізмами розуміють сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, які забезпечують регуляцію міжособистісної взаємодії, формування взаєморозуміння, координацію діяльності та досягнення спільних цілей¹¹.

Одним із ключових механізмів є комунікація, яка виступає основою будь-якої взаємодії¹². У контексті інклюзивної освіти комунікація має бути доступною, зрозумілою та адаптованою до індивідуальних особливостей здобувача освіти з ООП. Вона включає не лише вербальні, а й невербальні засоби спілкування, використання альтернативних і допоміжних засобів комунікації (ААС), що особливо важливо для осіб з порушеннями мовлення або когнітивного розвитку.

Наступним важливим механізмом є емпатія, яка забезпечує здатність викладача та соціального працівника розуміти емоційний стан здобувача освіти, враховувати його переживання, потреби та

---

¹¹ Колупасва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. С. 14–16.

¹² Там само. С. 22–23.

індивідуальні особливості¹³. Емпатійне ставлення сприяє формуванню довірливих відносин, що є основою ефективної взаємодії та психологічного комфорту в освітньому середовищі.

Важливу роль відіграє також довіра, яка формується в процесі систематичної взаємодії та є необхідною умовою активного спілкування та співпраці. За відсутності довіри знижується ефективність комунікації, збільшується рівень тривожності та з'являються бар'єри у взаємодії. Дослідження свідчать, що саме довіра є базовим фактором успішної інтеграції здобувачів освіти з ООП у студентський соціум.

Не менш значущим механізмом є соціально-психологічна адаптація, яка передбачає пристосування здобувача освіти до нових умов навчання, соціального оточення та вимог освітнього процесу¹⁴. У цьому процесі важливу роль відіграє соціальний працівник, який здійснює супровід, надає підтримку та сприяє подоланню труднощів адаптації.

Суттєвим аспектом взаємодії є також мотивація, яка визначає активність учасників освітнього процесу, їхню готовність до співпраці та досягнення поставлених цілей. Формування позитивної навчальної мотивації у здобувачів освіти з ООП є одним із ключових завдань викладача, що реалізується через використання індивідуалізованих підходів, створення ситуації успіху та підтримку навчальної діяльності.

Водночас у процесі взаємодії можуть виникати соціально-психологічні бар'єри, які ускладнюють ефективну комунікацію та співпрацю¹⁵. До таких бар'єрів належать:

- стереотипи та упередження щодо осіб з ООП;
- недостатній рівень інклюзивної компетентності викладачів;
- труднощі у сприйнятті та передачі інформації;
- емоційне напруження та тривожність;
- відсутність досвіду міжпрофесійної взаємодії.

Окремої уваги заслуговує проблема професійного вигорання викладачів, яка може виникати в умовах інклюзивного навчання через підвищене емоційне навантаження, необхідність постійної адаптації навчального процесу та взаємодії з різними категоріями здобувачів освіти. Як зазначають українські дослідники, ефективна взаємодія з соціальним працівником може виступати ресурсом профілактики

---

¹³ Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. С. 13–14.

¹⁴ Прохоренко Л. І. Інклюзивність та безбар'єрність освітнього простору: діти з особливими освітніми потребами // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2024. 2(25). С. 203–208. DOI: 10.33189/epsn.v2i25.265.

¹⁵ Там само. С. 203–205.

вигорання, оскільки дозволяє розподілити відповідальність та отримати професійну підтримку.

Важливим інструментом освітньої діяльності є рефлексія, яка передбачає усвідомлення всіма учасниками процесу своїх дій, емоцій і результатів взаємодії. Цей вид діяльності сприяє підвищенню професійної ефективності викладачів, вдосконаленню їхніх методів роботи та розвитку інклюзивної компетентності. Завдяки рефлексії педагоги мають можливість критично оцінювати свою практику, виявляти труднощі у спілкуванні й взаємодії та знаходити найкращі шляхи їх вирішення.

Рефлексія постає як один із провідних чинників професійного зростання, оскільки забезпечує глибоке усвідомлення власного професійного потенціалу, аналіз індивідуального досвіду діяльності та визначення перспективних напрямів саморозвитку. Вона сприяє критичному осмисленню результатів педагогічної діяльності, дає змогу виявляти сильні та слабкі сторони професійної підготовки, а також коригувати власну діяльність відповідно до сучасних освітніх вимог. Важливим аспектом рефлексії є її здатність забезпечувати адаптацію освітнього процесу до індивідуальних потреб здобувачів освіти, що підвищує ефективність навчання та сприяє досягненню оптимальних результатів.

В умовах інклюзивного навчання значущість рефлексії суттєво зростає, оскільки вона виступає необхідною умовою формування професійної готовності до роботи з різними категоріями здобувачів освіти. Рефлексивна діяльність сприяє розвитку толерантного ставлення до осіб з особливими освітніми потребами, формуванню емпатії, педагогічної гнучкості та здатності до індивідуалізації освітнього впливу. Крім того, вона підвищує рівень чутливості до психофізичних та соціальних особливостей студентів, що, у свою чергу, забезпечує створення сприятливого, безбар'єрного та інклюзивного освітнього середовища.

Важливою передумовою ефективної реалізації соціально-психологічних механізмів у закладі освіти є їх системний характер. Це означає інтеграцію комунікативних, емоційних і поведінкових складових у процесі взаємодії. Ключовими факторами успіху стають узгоджені дії всіх учасників освітнього процесу, наявність чітких стратегій співпраці та підтримка з боку керівництва навчального закладу. Усі ці складові дозволяють формувати сприятливу інклюзивну атмосферу.

Отже, соціально-психологічні механізми взаємодії у системі вищої освіти являють собою багатокомпонентну структуру, що охоплює такі елементи, як комунікація, емпатія, довіра, адаптація, мотивація, рефлексія та подолання бар'єрів. Їхнє належне впровадження забезпечує

високу якість освітнього процесу, сприяє інтеграції студентів з особливими потребами в університетське середовище та підвищує професійне задоволення працівників освіти.

Водночас впровадження таких механізмів вимагає створення відповідних організаційно-педагогічних умов. Серед них слід виділити розвиток міжпрофесійної взаємодії, підвищення кваліфікації педагогів, популяризацію інклюзивної культури в закладі освіти та застосування новаторських підходів до навчання. З особливою увагою варто підходити до формування підтримувального освітнього середовища, яке зміцнює відкритість, сприяє взаєморозумінню та покращує комунікацію між усіма учасниками навчального процесу.

3. Педагогічні умови та практичні аспекти взаємодії учасників інклюзивного освітнього процесу у ЗВО

Ефективна взаємодія викладача, здобувача освіти з особливими освітніми потребами та соціального працівника у системі вищої освіти значною мірою залежить від створення відповідних педагогічних умов, які забезпечують якість освітнього процесу, доступність навчання та психологічний комфорт усіх його учасників.

Однією з ключових педагогічних умов є індивідуалізація та диференціація навчання, що передбачає врахування освітніх потреб, можливостей та темпу засвоєння матеріалу здобувачем освіти з ООП. Це реалізується через адаптацію навчальних програм, використання різних форм подачі інформації, зміну обсягу та складності завдань, а також застосування альтернативних способів оцінювання результатів навчання¹⁶.

Важливою умовою є створення інклюзивного освітнього середовища, яке включає не лише фізичну доступність (архітектурну безбар'єрність), але й психологічну безпеку, підтримувальну атмосферу, толерантне ставлення та відсутність дискримінації¹⁷. Як підкреслюють сучасні українські дослідники, інклюзивне середовище сприяє формуванню позитивного соціального досвіду здобувачів освіти з ООП та їх активній участі в освітньому процесі.

Наступною важливою умовою є міжпрофесійна співпраця, яка передбачає узгоджену діяльність викладача та соціального працівника. Така співпраця включає:

---

¹⁶ Колупасва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : АТОПОЛ, 2016.

¹⁷ Прохоренко Л. І. Інклюзивність та безбар'єрність освітнього простору: діти з особливими освітніми потребами // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2024. 2(25). С. 205. DOI: 10.33189/epsn.v2i25.265.

- спільне планування освітнього процесу;
- обмін інформацією про особливості здобувача освіти;
- координацію дій щодо надання підтримки;
- участь у командних обговореннях (консиліумах);
- спільне вирішення проблемних ситуацій.

Особливого значення набуває психолого-педагогічний супровід, який є системою комплексної допомоги здобувачу освіти з ООП у процесі навчання. Соціальний працівник у цьому контексті виконує функцію посередника між здобувачем освіти, викладачем та іншими учасниками освітнього процесу, забезпечує соціальну підтримку, сприяє адаптації та розвитку соціальних навичок. Врахування взаємного впливу різних підходів дозволяє сформувати структурований алгоритм для впровадження інклюзивних освітніх практик. Це забезпечує їхню послідовність, цілісність і безперервність, таким чином сприяючи досягненню основної мети інклюзивної освіти.

Вагомим компонентом організації інклюзивного освітнього процесу є цілеспрямоване впровадження сучасних педагогічних технологій, які забезпечують доступність навчання, урахування індивідуально-типологічних особливостей здобувачів освіти та активізацію їхньої пізнавальної діяльності. Застосування таких технологій передбачає орієнтацію на принципи індивідуалізації, диференціації та універсального дизайну навчання, що дозволяє створювати гнучке, варіативне та адаптивне освітнє середовище. До ключових технологічних підходів належать інтерактивні методи навчання, моделі змішаного та дистанційного навчання, засоби візуалізації навчального матеріалу, а також широке використання цифрових ресурсів і допоміжних технологій. Їх комплексне впровадження сприяє підвищенню якості освітнього процесу, розширенню можливостей доступу до знань та забезпеченню рівних освітніх можливостей для всіх категорій здобувачів освіти.

Інтерактивні методи навчання передбачають активне включення здобувачів освіти у процес засвоєння знань через організацію діалогічної взаємодії, колективного обговорення, спільного розв'язання навчальних і проблемних завдань, моделювання ситуацій та групової співпраці. Такі підходи ґрунтуються на ідеях конструктивістської педагогіки, відповідно до яких знання формуються у процесі активної діяльності та соціальної взаємодії. Використання інтерактивних методів забезпечує не лише ефективніше засвоєння навчального матеріалу, а й сприяє розвитку комунікативної компетентності, формуванню критичного та творчого мислення, здатності до аргументації власної позиції, а також підвищенню внутрішньої мотивації до навчання. Важливим результатом є також формування позитивного

психологічного клімату в академічній групі, що базується на взаємоповазі, підтримці та співробітництві.

Значний потенціал у контексті інклюзивної освіти мають технології змішаного та дистанційного навчання, які забезпечують гнучкість організації освітнього процесу, варіативність форм подання матеріалу та можливість навчання у зручному темпі. Вони дозволяють поєднувати традиційні аудиторні заняття з онлайн-активностями, використовувати мультимедійні ресурси, інтерактивні платформи та електронні освітні середовища. Це особливо важливо для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами, оскільки дає змогу адаптувати зміст, обсяг і спосіб подання інформації відповідно до їхніх індивідуальних можливостей і потреб.

Не менш важливою складовою є візуалізація навчального матеріалу, яка передбачає використання схем, таблиць, діаграм, інфографіки, мультимедійних презентацій та інших наочних засобів. Візуалізація сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню інформації, полегшує її структурування та забезпечує доступність для здобувачів освіти з різними особливостями сприймання, зокрема з порушеннями слуху, мовлення чи інтелектуального розвитку. Вона також сприяє розвитку наочно-образного мислення та формуванню здатності до узагальнення й систематизації знань.

Використання цифрових ресурсів і допоміжних технологій відкриває додаткові можливості для індивідуалізації навчання та підвищення його ефективності. До таких засобів належать спеціалізовані програмні продукти, електронні підручники, адаптивні освітні платформи, технології альтернативної та додаткової комунікації, а також засоби технічної підтримки осіб з порушеннями зору, слуху чи опорно-рухового апарату. Їх застосування сприяє подоланню бар'єрів у доступі до освіти, забезпечує автономність навчальної діяльності та розширює можливості самореалізації здобувачів освіти.

Особливої значущості інтерактивні та інноваційні педагогічні технології набувають у роботі зі здобувачами освіти з особливими освітніми потребами, оскільки дозволяють забезпечити їхню активну участь у навчальному процесі, врахувати індивідуальний темп засвоєння матеріалу, специфіку пізнавальної діяльності та рівень сформованості базових компетентностей. Вони сприяють подоланню комунікативних і соціальних бар'єрів, розвитку навичок співпраці, самостійності та відповідальності, а також підвищенню рівня інтеграції таких здобувачів у освітнє середовище.

Отже, системне та науково обгрунтоване використання сучасних педагогічних технологій є необхідною умовою ефективною реалізації

інклюзивної освіти, оскільки забезпечує доступність, варіативність і якість освітнього процесу, сприяє гармонійному розвитку особистості здобувача освіти та створенню безбар'єрного освітнього простору.

Технології змішаного та дистанційного навчання відкривають більше можливостей організації освітнього процесу, забезпечуючи гнучкість у виборі форм і темпу навчання. Поєднання дистанційного та очного форматів навчання створює умови для врахування індивідуальних потреб осіб, які навчаються, забезпечує можливість повторного опрацювання матеріалу та сприяє розвитку самостійності в процесі навчання. Дистанційні технології є особливо актуальними для осіб, які мають труднощі з відвідуванням занять, забезпечуючи їм рівний доступ до освітніх ресурсів.

Візуалізація навчального матеріалу передбачає використання схем, таблиць, презентацій, ілюстрацій та інших наочних засобів, що сприяють кращому розумінню та засвоєнню інформації. Застосування візуальних засобів дозволяє структурувати навчальний матеріал, полегшує його сприйняття та запам'ятовування, що є особливо важливим для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами.

Застосування цифрових ресурсів та допоміжних технологій відкриває додаткові можливості для індивідуалізації навчання та підтримки освітнього процесу. Використання електронних підручників, освітніх платформ, спеціалізованого програмного забезпечення, а також технічних засобів підтримки сприяє подоланню бар'єрів у навчанні, забезпечує доступ до інформації та підвищує ефективність засвоєння навчального матеріалу¹⁸.

Застосування таких підходів сприяє підвищенню доступності навчального матеріалу та активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти з ООП.

Не менш важливим є формування у викладачів інклюзивної компетентності, яка включає знання про особливості розвитку осіб з ООП, уміння адаптувати навчальний процес, навички ефективної комунікації та здатність до міжпрофесійної взаємодії. Підвищення рівня такої компетентності можливе через участь у тренінгах, семінарах, супервізії та самоосвіту.

Окрему увагу слід приділити організації зворотного зв'язку, який дозволяє оцінити рівень ефективності взаємодії, своєчасно виявити труднощі та скоригувати освітній процес. Регулярний зворотний

---

¹⁸ Колупасва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. С. 52–65.

зв'язок сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти, формуванню їхньої впевненості та активної позиції у навчанні.

У практичній площині ефективна взаємодія реалізується через такі форми роботи:

- індивідуальні консультації;
- групові заняття з елементами підтримки;
- супровід під час навчального процесу;
- організацію соціально-психологічних тренінгів;
- створення індивідуальних освітніх траєкторій¹⁹.

Таким чином, педагогічні умови ефективної взаємодії у системі вищої освіти включають індивідуалізацію навчання, створення інклюзивного середовища, міжпрофесійну співпрацю, психолого-педагогічний супровід, використання сучасних технологій та розвиток інклюзивної компетентності викладачів. Їх реалізація забезпечує поліпшення якості освіти, високорезультативну інтеграцію осіб з ООП та оптимізацію професійної діяльності фахівців у галузі освіти.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного теоретичного аналізу встановлено, що взаємодія викладача, здобувача освіти з особливими освітніми потребами та соціального працівника у системі вищої освіти є складним багаторівневим процесом, який об'єднує соціально-психологічні та педагогічні складові.

З'ясовано, що ефективність інклюзивного навчального процесу значною мірою залежить від якості міжпрофесійної взаємодії, яка ґрунтується на принципах партнерства, довіри, взаємоповаги та спільної відповідальності. Ми встановили, що викладач, здобувач освіти з ООП та соціальний працівник виступають ключовими суб'єктами цієї взаємодії, а їх узгоджена діяльність забезпечує досягнення освітніх здобутків та успішну соціалізацію здобувача освіти.

У ході дослідження визначено основні соціально-психологічні механізми взаємодії, серед яких визначальне місце займають комунікація, емпатія, довіра, мотивація, адаптація та рефлексія. Доведено, що саме їх гармонійне поєднання допомагає формуванню позитивного освітнього середовища та зниженню рівня психологічної напруги як у здобувачів освіти, так і у працівників освіти.

Встановлено, що важливою умовою взаємодії є створення відповідних педагогічних чинників, зокрема індивідуалізація навчання,

---

¹⁹ Колупасва А. А., Білозерська І. О. Інклюзивна освіта: теоретико-методичні підходи // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розвитку. 2010. Вип. 1. С. 153–157.

формування інклюзивного освітнього середовища, забезпечення психолого-педагогічного супроводу та розвиток інклюзивної компетентності викладачів. Особливо підкреслено значення міжпрофесійної співпраці як методу оптимізації освітнього процесу та профілактики професійного вигорання педагогічних працівників.

Отже, нами доведено, що ефективна взаємодія учасників інклюзивного освітнього процесу у закладах вищої освіти є необхідною умовою забезпечення якості освіти, соціальної інтеграції здобувачів освіти з особливими освітніми потребами та підтримки професійного здоров'я педагогічних працівників.

Успішність такої співпраці великою мірою залежить від рівня підготовки викладацького складу, їх відкритості до роботи в умовах інклюзії, сформованих навичків у цій сфері, а також від організаційно-педагогічних умов, створених у закладах вищої освіти. Важливою складовою є також сприятливий психологічний клімат у колективі, довіра між учасниками освітнього процесу та ефективні способи комунікації.

Діяльність соціального працівника набуває особливої уваги, адже цей фахівець виступає посередником між студентами, викладачами, адміністрацією та сім'єю, забезпечуючи соціальну адаптацію, допомогу у подоланні бар'єрів та сприяючи гармонійній взаємодії в освітньому середовищі. Завдяки спільній командній роботі всіх учасників освітнього процесу стає можливим реалізувати комплексний підхід до вирішення психологічних, освітніх і соціальних завдань.

Варто підкреслити важливість створення безбар'єрного і безпечного освітнього середовища, адаптації та модифікації навчальних матеріалів, а також застосування сучасних педагогічних технологій та цифрових інструментів. Такі заходи істотно підвищують доступність освіти для студентів із особливими освітніми потребами, сприяючи не лише їхній академічній успішності, але й розвитку самостійності та більш активній участі у навчальній діяльності.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці практичних моделей міжпрофесійної взаємодії, впровадженні програм супервізії та інтервізії, а також емпіричному дослідженні ефективності різних форм організації інклюзивного освітнього процесу у ЗВО.

АНОТАЦІЯ

У розділі здійснено комплексний теоретичний аналіз соціально-психологічних та педагогічних аспектів взаємодії викладача, здобувача освіти з особливими освітніми потребами та соціального працівника у системі вищої освіти. Обґрунтовано актуальність проблеми в умовах розвитку інклюзивної освіти та зростання потреби у створенні ефективного освітнього середовища. Визначено сутність і структуру

взаємодії як міжпрофесійного процесу, що забезпечує координацію дій суб'єктів освітнього процесу. Охарактеризовано функції викладача, здобувача освіти з особливими освітніми потребами та соціального працівника у контексті інклюзивного навчання. Розкрито ключові соціально-психологічні механізми взаємодії, зокрема комунікацію, емпатію, довіру, адаптацію, мотивацію та рефлексію. Проаналізовано педагогічні умови ефективної взаємодії, серед яких індивідуалізація навчання, створення інклюзивного освітнього середовища, між професійна співпраця та психолого-педагогічний супровід. Визначено основні бар'єри взаємодії та окреслено шляхи їх подолання. Доведено, що ефективна взаємодія сприяє підвищенню якості освіти, успішній соціалізації здобувачів освіти з особливими освітніми потребами та профілактиці професійного вигорання педагогічних працівників. Отримані результати можуть бути використані у практиці організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти.

Література

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>
3. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : АТОПОЛ, 2016. С. 152.
4. Колупаєва А. А., Білозерська І. О. Інклюзивна освіта: теоретико-методичні підходи. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2010. Вип. 1. С. 153–157.
5. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. С. 7–65.
6. Прохоренко Л. І. Інклюзивність та безбар'єрність освітнього простору: діти з особливими освітніми потребами. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2024. 2(25). С. 205–213. DOI: 10.33189/epsn.v2i25.265.

Information about the authors:

Samoilova Iryna Volodymyrivna,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Special Pedagogy and
Psychology and Inclusive Education
Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
7 Rustaveli prov., Kharkiv, 61001, Ukraine

Nehutorova Yuliia Serhiivna,

Student at the Department
of Special Pedagogy and Psychology and Inclusive Education
Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
7 Rustaveli prov., Kharkiv, 61001, Ukraine

Diehtiarova Olena Borysivna,

Student of Group 511 SOL at the Department
of Special Pedagogy and Psychology and Inclusive Education
Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of Kharkiv Regional Council
7 Rustaveli prov., Kharkiv, 61001, Ukraine